

ارزیابی کارآمدی مدیریت شورایی در مراتع بالادست جنگل‌های هیرکانی

فرهاد آژیر*

*مربی پژوهش، بخش تحقیقات جنگل و مرتع، مرکز تحقیقات و آموزش کشاورزی و منابع طبیعی مازندران، سازمان تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی، ساری، ایران farhadajir@gmail.com

چکیده

سامانه نظارت بر مراتع در منطقه هیرکانی مازندران هم‌اکنون با سه شیوه به نام‌های مدیریت شورایی، مشاعی و افزایی با بهره‌برداران مرتع شراکت دارند. در این تحقیق منطقه شهرستان ساری با مدیریت شورایی و مشاعی در سامان‌های عرفی مراتع از نظر کارایی مدیریتی، مقبولیت اجتماعی و کاستن تنش‌های اجتماعی و ثبات قلمرو سامانی، از دیدگاه کارشناسان رسته مربوط به وسیله پرسشنامه ارزیابی شد. نتایج نشان داد کارشناسان مرتع سه عامل کارایی مدیریتی، مقبولیت اجتماعی و کاستن تنش‌های اجتماعی و ثبات قلمرو سامانی در مدیریت شورایی را کارآمدتر از مدیریت مشاعی ارزیابی کردند. مهمترین دلیل مقبولیت مدیریت شورایی و مشاعی، نقش هدایت‌کننده طرح‌های مدون مرتع‌داری سامان‌های عرفی در نظارت اجتماعی (مدیریت شورایی) و نهادی (اداره مرتع) است. محدودیت‌های مدیریت شورایی روستایی نیز ناشی از نامتوازن بودن نفوذ و تأثیرگذاری اعضای بهره‌بردار بر تصمیم‌گیری شورا است. عدم توازن یاد شده اعضا نیز منشعب از دو عامل طبقات توان اقتصادی و سطوح سیطره سیاسی ارزیابی شد. راهکار برقراری توازن شوراهای نیز تابع سایر نهاد مشورتی مشتمل بر میزان قوام نهادهای مدنی و سیاق توزیع قدرت سیاسی است. نتیجه هم‌اندیشی کارشناسان، تأکید بر مبنای قرار گرفتن طرح مرتع‌داری در مدیریت شورایی و نظارت ادارات مرتع بر سامان‌های عرفی جنگلی و مرتعی تحت چرا بود. ادارات مرتع و جنگل پس از تدوین چارچوب مقررات، رابط بین دستگاه‌های دولتی و شوراهای روستایی در بهره‌برداری از سامان‌های عرفی خواهند بود.

واژگان کلیدی: بهره‌برداری مشاعی، دامدار روستایی، شوراهای روستایی، شیوه بهره‌برداری شورایی، مدیریت مراتع.

بیان مسأله

باتوجه به این که گستره اجرای طرح در محدوده منطقه جنگل‌های هیرکانی بوده است و منطقه جنوب ساری از نظر سیمای جغرافیای گیاهی در زمره جنگل‌های هیرکانی محسوب می‌شود و کم و بیش هنوز در برخی حوزه‌ها دامداری وجود داشته و مدیریت این دام‌ها تحت نظارت شورای روستایی حوزه مربوطه است؛ و همچنین کمر بند رویشی جوامع گیاهی طبیعی، محاط جنگل‌های هیرکانی، مراتع مجاور این جنگل‌ها هستند و در واقع چگونگی بهره‌برداری از نواحی جنگلی و مرتعی هیرکانی متأثر از مدیریت شوراهاست، لذا نتایج این بررسی بسیار راهگشا در تداوم بقای پوشش گیاهی جنگل و پوشش گیاهی و اکوسیستم هیرکانی می‌باشد.

استان مازندران با مساحتی برابر با ۲۳۸۱۳/۵ کیلومتر مربع در شمالی‌ترین قسمت کشور و مجاور دریای خزر قرار دارد. این استان از شمال به دریای مازندران و از شرق به استان گلستان و استان سمنان و از غرب به استان‌های قزوین و گیلان و از جنوب به استان تهران محدود می‌شود. مساحت مراتع این استان در حدود ۳۸۷۵۵۹ هکتار بوده که حدود ۰/۴۵ درصد از سطح مراتع کشور را به‌خود اختصاص داده است. از این مساحت، ۲۵۵۷۸۹ هکتار (معادل ۶۶ درصد) جزو مراتع خوب، ۱۲۰۱۴۴ هکتار جزو مراتع متوسط و ۱۱۶۲۶۹ هکتار (۳ درصد) جزو مراتع فقیر و کم تراکم محسوب می‌شود (احمدی و عموزاده، ۱۳۹۴). نکته حائز اهمیت آن است که این مراتع به‌طور عمده در ناحیه بالادست جنگل‌های هیرکانی گسترش دارند و در بسیاری از مناطق جنگلی، مراتع، نخستین نوار از رستنی‌های گیاهی هستند که در معرض تخریب، تغییر کاربری و بهره‌برداری غیرعلمی قرار می‌گیرند. از طرفی دیگر، اولین تغییر سیمای جغرافیای گیاهی متأثر از بهره‌برداری نادرست از جنگل و تغییر کاربری به شکل عرصه‌های با سیمای گیاهی مرتع نمود دارد.

دستاوردها

نظرسنجی از کارشناسان در باره کارایی مدیریت شورایی مراتع بالادست جنگل‌های هیرکانی و میزان موفقیت آن در بهره‌برداری صحیح از اکوسیستم هیرکانی به شرح زیر مورد بررسی و تحلیل قرار گرفت.

ویژگی‌های جمعیت مورد بررسی در جداول ذیل تشریح شده است. کارشناسان معتقدند میزان بازدارندگی پروانه چرا از تخلفات بهره‌برداران، کم است. قوانین و مقررات مدون شده در حوزه مدیریت شورایی فراگیر و کارآمد نیستند و نهادهای دولتی و غیردولتی تجربه مفید همکاری با شورای روستایی را ندارند. همچنین نهادهای دولتی تجربه همکاری با یکدیگر برای کارکرد بهینه مدیریت شورایی روستایی را ندارند. شورایی روستایی قابلیت لازم و کافی برای جلب همکاری اعضا را ندارد. ادارات دولتی مدیریت شورایی را جدی نمی‌گیرند و مدیریت شورای روستایی با مشکلات اداری و مالی برای اجرای مصوبات خود و نظارت بر اجرای بهینه آن دارد. همه کاستی‌های ساختاری یاد شده را باید به نوپایی نهاد شورا در روستا و سایر چالش‌های عمومی نهادهای مدنی مانند نحوه توزیع اثربخشی سیاسی افراد و تفاوت در تعلق به طبقات اقتصادی دامداران ذکر کرد.

راهکار رفع ناکارآمدی موارد فوق را باید در تهیه و تدوین قوانین مدیریت شورایی روستایی، قوانین الزام‌آور نهادهای مرتبط به‌منظور همکاری با شوراها و قوانین مربوط به تخلف از هر یک از مقررات فوق دانست. همچنین اداره مرتع در حوزه مرتع‌داری می‌تواند نهاد پاسخگو به مرتبه اداری مافوق بوده و بالتبع بر نحوه اجرای قوانین، نظارت بالادستی کند.

بدیهی است هر نوع تخلف از ضوابط بهره‌برداری این مراتع بالادستی با سرعت بسیار قابل گسترش به نواحی رویشی جنگلی ارتفاعات پایین‌دست و حاشیه جنگلی می‌شود. مهمترین پدیده مربوط به فشار چرای دام مازاد است که با هدایت فشار

چرای دام مازاد به نواحی جنگلی توسط بهره‌برداران، موجب تعلیف نهال‌ها همراه پوشش کف جنگل است. کارشناسان معتقدند؛ مدیریت شورایی توانسته است بر کارایی قوانین مرتع‌داری، بهبود کارایی مدیران شورایی، اثرات مناسب بر بهره‌برداری از مراتع، جبران کاستی دانش بهره‌برداری مرتع، جبران کاستی دانش و نهاد تعاون، کاهش اثرات فقر و توسعه نیافتگی، کاستن از تغییر کاربری اراضی و اثرات مدیریت شورایی بر کاهش بیابان‌زایی مفید باشد. بدین سبب تقویت نهاد شورایی روستایی برابر با اکتساب موفقیت بیشتر در هر یک از مولفه‌های یاد شده فوق است. البته ازکیا (۱۳۷۳) معتقد است بهره‌برداری افزایی کمترین مشکل را در سامان‌های عرفی دارد.

از مهمترین عوامل موثر بر کارایی بهینه بهره‌برداری شورایی می‌توان به عامل فرادستی تعدد افراد بهره‌بردار و بالتبع ناظران متعدد بر زمان ورود و خروج دام، طول دوره چرا و شدت دام‌گذاری اشاره کرد. مهمترین دلیل قابل ذکر بر این مدعی آن است که اعضای متشکل نهاد شورا از بهره‌برداران می‌باشند، لذا بهره‌برداران بر رعایت قواعد و ضوابط خویش پرداخته ملزم می‌شوند (آزیر، ۱۳۹۹). بدین روی با فشردن عوامل مختلف موثر بر افزایش بازدهی مدیریت شورایی روستایی در مسیر اجرای بهینه مرتع‌داری در سامان‌های عرفی، به سه رویکرد عمده؛ میزان کارایی مدیریت شورایی، میزان مقبولیت اجتماعی مدیریت شورایی از طرف دامداران و اثرگذاری بر ثبات مرزها و کاهش تنش در سامان‌های عرفی می‌توان محورهای عمده کارایی بهینه مدیریت شورایی را به شرح زیر نوشت.

اول، افزایش توان دیوان سالاری شورا با تقریر قوانین لازم و کافی؛ دوم، محیا کردن گستره شرکت اجتماعی و اقتصادی اعضای بهره‌بردار هم‌سو با نهادینگی توسعه یافتگی؛ سوم، گمارش مسئولیت پاسخگویی به روند تحقق دو محور پیشین به ادارات مرتع.

جدول ۱- فراوانی و درصد فراوانی گروه‌های سنی کارشناسان

گروه سنی	فراوانی	درصد فراوانی	درصد تجمعی فراوانی
۳۰ تا ۴۰ سال	۶	۱۳	۱۳
۴۱ تا ۵۰ سال	۱۵	۳۲/۶	۴۵/۷
۵۱ سال و بیشتر	۲۵	۵۴/۳	۱۰۰
جمع	۴۶	۱۰۰	

جدول ۲- فراوانی و درصد فراوانی گروه‌های تحصیلی دانشگاهی کارشناسان

گروه	فراوانی	درصد فراوانی	درصد تجمعی فراوانی
لیسانس	۱۵	۳۲/۶	۳۲/۶
فوق لیسانس	۱۲	۲۶/۱	۵۸/۷
دکتری	۱۹	۴۱/۳	۱۰۰
جمع	۴۶	۱۰۰	

جدول ۳- فراوانی و درصد فراوانی اشتغال به کار دولتی و غیردولتی کارشناسان

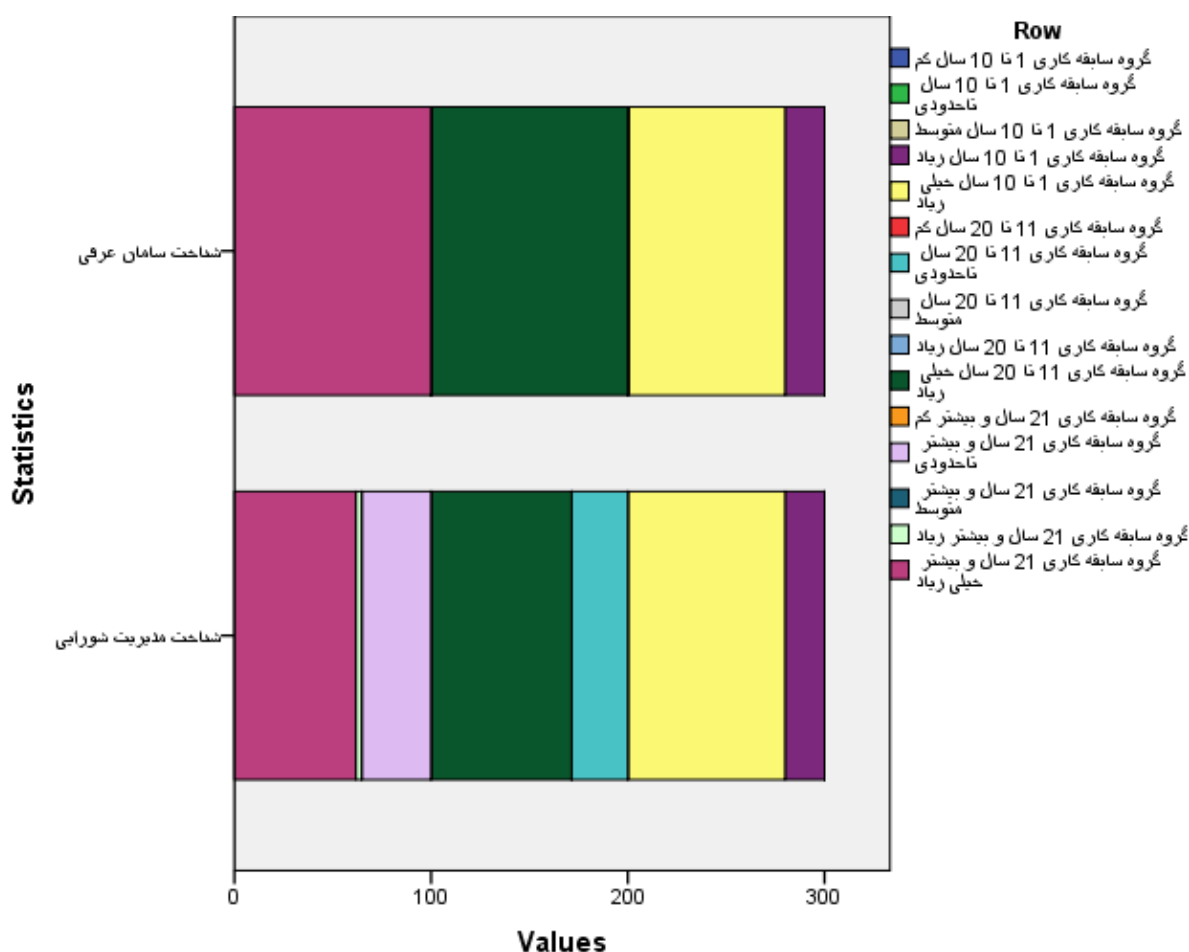
گروه سنی	فراوانی	درصد فراوانی	درصد تجمعی فراوانی
دولتی	۴۰	۸۷	۸۷
خصوصی	۶	۱۳	۱۰۰
جمع	۴۶	۱۰۰	

جدول ۴- فراوانی و درصد فراوانی رده‌های سنوات سابقه کاری کارشناسان

گروه سنی	فراوانی	درصد فراوانی	درصد تجمعی فراوانی
۱ تا ۱۰ سال	۵	۱۰/۹	۱۰/۹
۱۱ تا ۲۰ سال	۷	۱۵/۲	۲۶/۱
۲۱ سال و بیشتر	۳۴	۷۳/۹	۱۰۰
جمع	۴۶	۱۰۰	

جدول ۵- درصد فراوانی میزان شناخت کارشناسان از مدیریت شورایی و سامان‌های عرفی در رده‌های سوابق کاری

شناخت مدیریت شورایی (%)		شناخت سامان عرفی (%)	
کم	۰	۰	۰
تا حدودی	۰	۰	۰
متوسط	۰	۰	۰
زیاد	۲۰	۲۰	۲۰
خیلی زیاد	۸۰	۸۰	۸۰
<hr/>			
کم	۰	۰	۰
تا حدودی	۲۸/۶	۰	۰
متوسط	۰	۰	۰
زیاد	۰	۰	۰
خیلی زیاد	۷۱/۴	۱۰۰	۱۰۰
<hr/>			
کم	۰	۰	۰
تا حدودی	۳۵/۳	۰	۰
متوسط	۰	۰	۰
زیاد	۲/۹	۰	۰
خیلی زیاد	۶۱/۸	۱۰۰	۱۰۰

شکل ۱- درصد فراوانی میزان شناخت کارشناسان از مدیریت شورایی و سامان‌های عرفی در رده‌های سوابق کاری

توصیه ترویجی

- از مدیریت شورایی با نظارت ادارات مرتع بر روند مدیریت شوراهای روستایی در سامان‌های عرفی مراتع استفاده شود، چرا که از کارآمدی لازم برخوردار است.
- مجوز بهره‌برداری یا پروانه چرا در قالب طرح‌های مرتع‌داری موجب هماهنگی بین ناظرین ادارات منابع طبیعی و شوراهای روستایی و دامداران در سامان‌های عرفی می‌شود.
- نظارت ادارات منابع طبیعی بر بهره‌برداری از سامان‌های عرفی با همکاری شوراهای روستایی کارآمد است.
- ادارات منابع طبیعی می‌توانند نقش رابط بین شوراهای روستایی و سایر دستگاه‌ها و نهادهای دولتی و خصوصی را ایفاء کنند.
- تدوین شیوه‌نامه چگونگی مدیریت شورایی روستایی بر سامان‌های بهره‌برداری جنگلی و مرتعی بر عهده ادارات منابع طبیعی قرار دارد.

فهرست منابع

- احمدی، م. و عموزاده مهدیرجی، م. ۱۳۹۴. خدمات زیست‌محیطی جنگل و مرتع. انتشارات پارسی سرا، ساری، ۵۶ ص.
- ازکیا، م. ۱۳۷۳. بررسی و ارزیابی ابعاد اجتماعی- اقتصادی طرح‌های مرتع‌داری در دو استان فارس و کهگیلویه و بویراحمد. موسسه مطالعات و تحقیقات اجتماعی دانشگاه تهران، ۲۵۶ ص.
- آزیر، ف. ۱۳۹۹. بررسی تأثیر شیوه‌های مختلف مدیریتی بر برخی از ویژگی‌های مهم پوشش گیاهی مراتع نیمه استپی پلور. گزارش نهایی موسسه تحقیقات جنگل‌ها و مراتع کشور.